ZAMANAGÓY KITAPXANALAR EVOLYUCIYASÍ: SANLÍ TEXNOLOGIYALAR HÁM INNOVACIYALÍQ XÍZMETLER

Sharipova Dilbarxan Atajanovna – *úlken oqıtıwshı*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

Tayanch so‘zlar: kutubxonalar, elektron resurslar, innovatsion xizmatlar, sun’iy intellekt (SI), virtual reallik (VR), katta ma’lumotlar, analitika, texnologiyalar, axborot salomatligi.

Ключевые слова: библиотеки, электронные ресурсы, инновационные услуги, искусственный интеллект (ИИ), виртуальная реальность (ВР), большие данные, аналитика, технологии, информационная грамотность.

Key words: libraries, electronic resources, innovative services, artificial intelligence (AI), virtual reality (VR), big data, analytics, technologies, information literacy.

Zamanagóy kitapxanalar sanlı texnologiyalar tásirinde sezilerli ózgerislerge ushıraǵan. Bul ózgerisler kitapxana fondların basqarıwdıń ishki proceslerine de, paydalanıwshılarǵa kórsetilip atırǵan xızmetlerge de tiyisli. Tiykarǵı ózgerislerden biri elektron kataloglardan paydalanıw boldı. Dástúrli kartalıq kataloglardıń ornına endi paydalanıwshılar onlayn kataloglar arqalı zárúr ádebiyatlardı tez tabıwı múmkin [3, 37-40]. Kitapxana fondların basqarıwdıń zamanagóy sistemaları (Integrated Library Systems, ILS) materiallardı nátiyjeli shólkemlestiriw, baqlaw hám beriw, sonday-aq, jazılıwlardı hám elektron resurslardan paydalanıwdı basqarıw imkaniyatın beredi. Sonday-aq, sanlı texnologiyalar JSTOR, Project MUSE hám Google Books sıyaqlı elektron kitapxanalar hám onlayn platformalardı jaratıw imkaniyatın jarattı. Bul platformalar úlken kólemdegi ilimiy hám oqıw ádebiyatları, jurnallar hám maqalalarǵa kiriw imkaniyatın beredi, bul bolsa paydalanıwshılardıń imkaniyatların sezilerli dárejede keńeytedi. Kitapxanalar bul platformalar menen belsene birge islesiwde bolıp, ózleriniń paydalanıwshılarına abonent arqalı zárúr resurslardan paydalanıw imkaniyatın bermekte.

Mobil qosımshalar hám bultlı texnologiyalar paydalanıwshılarǵa kitapxana resurslarınan qálegen waqıtta hám qálegen jerden paydalanıw imkaniyatın beredi. Bul ásirese, kitapxana diywallarınan tısqarıda málimlemege mútáj bolıwı múmkin bolǵan studentler hám izertlewshiler ushın áhmiyetli. Bulıtlı texnologiyalar, sonday-aq, kitapxanalarǵa úlken kólemdegi maǵlıwmatlardı saqlaw hám basqarıw imkaniyatın beredi, olardıń qolaylılıǵı hám qáwipsizligin jaqsılaydı. Sonıń menen birge zamanagóy kitapxanalar paydalanıwshılarǵa kitapxanashılardan onlayn járdem alıw imkaniyatın beretuǵın virtual maǵlıwmat beriw xızmetlerin jedel engizbekte. Bul chat, elektron pochta yaki video másláhátlesiw bolıwı múmkin. Bunday xızmetler informaciyadan paydalanıwdı ádewir ápiwayılastıradı hám kitapxanalardı paydalanıwshılar ushın qolaylı hám arzan etedi. Sanlı texnologiyalar kitapxanalardı transformaciyalaw da dawam etpekte, olar málimleme hám xızmetler kórsetiwde jáne de jeńil, arzan hám nátiyjeli bolmaqta. [5, 14-16] Sanlı kitapxanalar hám elektron resurslar zamanagóy kitapxana infrastrukturasınıń áhmiyetli bólegine aylanǵan bolıp, paydalanıwshılarǵa qolaylı túrde kóp muǵdardaǵı maǵlıwmatlardan paydalanıw imkaniyatın bermekte. Bul texnologiyalar hár qıylı resurs hám xızmetlerdi usınıs etiw arqalı paydalanıwshılar ushın jańa keńisliklerdi ashtı.

Sanlı kitapxana - bul sanlı formattaǵı hújjetler toplamı bolıp, olarǵa kiriw internet arqalı támiyinlenedi. Sanlı kitapxanalardıń tiykarǵı abzallıqları tómendegilerden ibarat:

- Qolaylıq: Paydalanıwshılar resurslardan qálegen waqıtta hám internet bar bolǵan qálegen jerden paydalanıwı múmkin.
- Saqlanıwshılıq: hújjetlerdiń sanlı nusqaları fizikalıq eskiriw, joǵaltıwdan qorǵalgan.

Izlew hám navigaciya: Tayanısh sózler, meta maǵlıwmatlar hám basqa da qurallar járdeminde informaciyanı tez izlew.

Masshtablasıwshılıq: Fizikalıq keńisliktiń zárúrligisiz jańa materiallardı qosıw hám kollekciyalardı keńeytiwdiń ańsatlıǵı.

Belgili sanlı kitapxanalar hám platformalarǵa tòmendegiler kiredi:

1. JSTOR: Keń túrdegi pánler boyınsha mıńlaǵan ilimiy jurnallar, kitaplar hám baslanǵısh dereklerden paydalanıw imkaniyatın beretuǵın platforma. JSTOR izertlewshiler hám studentler tárepinen sapalı akademiyalıq resurslardan paydalanıladı.
2. Project MUSE: Gumanitar hám sociallıq pánlerge qánigelesken akademiyalıq jurnallar hám kitaplardıń tolıq toplamına kiriwdi támiyinleydi. Platforma akademiyalıq izertlewler

hám bilimlendiriw baǵdarlamaların qollap-quwatlaydı.

3. Google Kitaplar: Dúnya boylap kitapxanalar menen birge islesiw boyınsha joybar sheńberinde kópshiligi sanlastırılgan millionlap kitaplardan paydalanıw imkaniyatın beretuǵın eń iri sanlı kitapxanalardan biri. Paydalanıwshılar kitaplardı izlew, oqıw hám júklep alıwı, sonday-aq, kóplegen basılımlardan úzindilerdi kóriwi múmkin.

4. Europeana: Evropa sanlı kitapxanası, muzey hám arxiv, olar millionlap sanlı obyektler, sonıń ishinde, kitaplar, fotosúwretler, súwretler, filmler hám arxiv materiallarınan paydalanıw imkanın beredi. Europeana hár qıylı mádeniy hám ilimiy mákemeler menen birge islesedi. [1, 30-33]

Zamanagóy kitapxanalar málimleme, bilimlendiriw hám mádeniyattıń áhmiyetli orayları bolıp esaplanadı, biraq olar bir qatar mashqala hám qáwiplerge dus kelmekte. Bul qıyınshılıqlar tez ózgerip atırǵan dúnya sharayatında óz áhmiyetin saqlap qalıwı ushın kitapxanalardan turaqlı beyimlesiw, innovaciya hám kreativ sheshimlerdi talap etedi. Búgingi kúnde kitapxanalardıń jumısına tásir etiwshi tiykarǵı táreplerdi hár tárepleme kórip shıǵamız. Qarjılandırıw kóplegen kitapxanalar ushın eń úlken mashqalalardan biri bolıp esaplanadı. Sheklengen byudjetler infrastrukturanı jańalaw hám jańa resurslardı satıp alıw imkaniyatın bermeydi, bul bolsa xızmetlerdiń sapasına unamsız tásir etiwi múmkin. Finanslıq turaqsızlıq sharayatında kitapxanalar grantlar, sawǵalar hám jeke menshik sektor menen birge islesiw sıyaqlı qosımsha qarjılandırıw dáreklerin izlewi kerek. Bul olardan tek basqarıw kónlikpeleri emes, al bar resurslardan paydalanıwdı optimallastırıw hám uzaq múddetli rawajlanıwın támiyinlew ushın strategiyalıq pikirlewdi talap etedi. Kitapxana xızmetin sanlastırıwdıń artıwı menen maǵlıwmatlardı qorǵaw zárúrligi payda bolmaqta. Hújimler hám informaciyanıń shıǵıp ketiwi sıyaqlı kiberqáwipler paydalanıwshılardıń hám kitapxana sistemalarınıń qáwipsizligine úlken qáwip tuwdıradı. Kitapxanalar kiberqáwipsizliktiń isenimli sistemaların engiziwi hám jeke maǵlıwmatlardı qorǵaw boyınsha huqıqıy talaplarǵa ámel etiwi shárt, bul jeke menshiklik máseleleri boyınsha qáweterler artqan jaǵdayda ayrıqsha áhmiyetke iye bolmaqta. Ádep-ikramlılıq dilemmaları da málimlemeden ashıq paydalanıw hám intellektuallıq múlikti qorǵaw arasındaǵı teń salmaqlılıqtı támiyinlep, dodalawlardıń áhmiyetli bólegine aylanbaqta. Texnologiyalardıń tez rawajlanıwı kitapxanashılardı turaqlı oqıtıw hám beyimlestiriw zárúrligin payda etpekte. Zamanagóy paydalanıwshılar jańa xızmetlerdi engiziw hám paydalanıwshı tájiriybesin jaqsılawdı talap etiw, jeke menshiklestirilgen informaciyadan paydalanıw múmkinshiligin kútip atır. Bunnan tısqarı, kitapxana xızmetlerin barlıq kategoriyadaǵı paydalanıwshılar, sonıń ishinde, imkaniyatı sheklengen insanlar ushın qolaylı etiw arqalı inklyuzivlikti támiyinlew zárúr. Bul kitapxanalardı óz kózqarasların qayta kórip shıǵıwǵa hám zaman talaplarına juwap beretuǵın sharayatlar jaratıwǵa májbúr etpekte. Google Scholar hám Amazon sıyaqlı kommerciyalıq platformalar kitapxanalarga báseki jaratıp, informaciyaǵa qolaylı kiriwdi usınıs etedi. Kitapxanalar áhmiyetli bolıp qalıwı ushın qánigelestirilgen másláhátler, siyrek ushırasatuǵın kollekciyalar hám mádeniy ilajlardan paydalanıw sıyaqlı ózleriniń siyrek ushırasatuǵın usınısların atap ótiwi kerek. Bul usınıs etilip atırǵan xızmetlerdiń hár qıylılıǵı hám sapasın qádirleytuǵın paydalanıwshılardı tartıw hám uslap qalıw imkaniyatın beredi. Kitapxanashılardıń mamanlıǵın arttırıw kitapxanalardıń tabıslı jumıs alıp barıwı ushın áhmiyetli tárepi bolıp esaplanadı. Jańa texnologiyalar hám xızmet kórsetiw usılların tabıslı qollap-quwatlaw ushın turaqlı oqıw zárúrlikke aylanbaqta. Bunnan tısqarı, ózgerislerdi basqarıw hám jetekshilik kónlikpelerin rawajlandırıw kitapxanalarǵa innovaciyalardı nátiyjeli engiziw hám jańa jumıs sharayatlarına beyimlesiw imkaniyatın beredi. Kitapxanalar sociallıq áhmiyetke iye joybar hám baslamalardı qollap-quwatlawı arqalı jámiyette áhmiyetli orındı ieleydi. Kitapqumarlıqtı rawajlandırıw baǵdarlamaları, mádeniy ilajlar hám bilimlendiriw baǵdarlamaları jámiyettiń rawajlanıwına hám mádeniy hár qıylılıqtıń bekkemleniwine xızmet etedi. Inklyuziv baslamalar hám sociallıq joybarlar túrli sociallıq toparlardı qollap-quwatlaw hám mádeniy jekkeleniwge qarsı gúresiwge qaratılǵan kitapxana xızmetiniń áhmiyetli elementlerine aylanbaqta. Sonlıqtan, zamanagóy kitapxanalar óz-ara beyimlesiwshilik, innovaciyalıq qatnas hám xızmetlerdi turaqlı jaqsılawdı talap etetuǵın kóplegen qáwip-qáterlerge dus keledi. Bul mashqalalarǵa múnásip juwap beriw kitapxanalarǵa tek ǵana óziniń áhmiyetin saqlap qalıw emes, al málimleme hám mádeniy xızmetler kórsetiwde jańa kózqaraslardı ózlestiriw imkaniyatın beredi.

Juwmaq. Zamanagóy kitapxanalar sanlı texnologiyalar hám paydalanıwshılardıń jańa talapları tásirinde sezilerli ózgerisler hám transformaciyalar dáwirin basınan keshirmekte. Olar jańa qáwip-qáterlerge beyimlesip, innovaciyalıq kózqaraslardan paydalanıp, málimleme, bilimlendiriw hám mádeniyattıń

áhmiyetli orayları bolıp qalmaqta. Maqalada biz kitapxanalardıń dástúriy wazıypalarınan baslap, zamanagóy sanlı kitapxanalar hám elektron resurslarǵa shekemgi evolyuciyasın kórip shıqtıq. Bultlı texnologiyalar, virtual maǵlıwmat beriw xızmetleri, elektron jazılıwlar hám sanlı gumanitarlıq izertlewler laboratoriyası sıyaqlı kitapxanalar usınıs etetuǵın innovaciyalıq xızmetlerdi dodaladıq. Sonday-aq, ilimiy izertlew hám bilimlendiriwdi qollap-quwatlawda kitapxanalardıń roli, olardıń málimleme sawatlılıǵın rawajlandırıw hám ashıq-aydın paydalanıwdı qollap-quwatlawǵa qosqan úlesi tallandı.

Ádebiyatlar

1. Shayzoxova Muazzam, Davurnoyeva Madina. Kutubxonalarda tezkor axborot almashinuvi. Лучшие интеллектуальные исследования, (2024). 20(5), 30-33betlar.

2.Rustamova Nilufar Mustafo qizi. Axborot-kutubxona muassasalarida bibliografik faoliyat va zamonaviy axborot texnologiyalari: Лучшие интеллектуальные исследования, (2024). 22(3), 72-78 betlar.

3. O'tegenova Sulıwxan. Zamonaviy tipdagi Axborot-kutubxona xizmati. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, (2023). 5(1), 37-40 betlar.

4. Shovqiyeva S. Axborot-kutubxona faoliyati va texnologiyasi. Евразийский журнал академических исследований, (2022). 2(6), 87-89 betlar.

5. Yusupova, M. Kutubxonashunoslik va Axborot-kutubxona vazifalari. Молодые ученые, (2023). 1(9), 14-16 betlar.

REZYUME. Asirlar davrida kutubxonalar ma'rifat maskani, madaniy va ta'lim institutlari bo'lib, ularda inson fikrlari to'planadi va saqlanadi. Texnologiyalar va ta'lim tizimlarining rivojlanishi bilan, kutubxonalar katta o'zgarishlarni boshdan kechirdilar , jamoatchilik talablariga moslashtirilgan ta'limdan foydalanishning yangi turlarini taklif qildilar. Bugungi kunda kutubxonalar ko'p sonli va innovatsion xizmatlar ko'rsatadi va jamiyatda muhim o'rin egallaydi. Ular nafaqat kutubxonalar, balki ilmiy tadqiqotchilar va ta'lim dasturlarini qo'llab-quvvatlab, madaniy va ijtimoiy faollik markazlariga aylandilar. Ko'p tarmoqli texnologiyalardan foydalanuvchilarga elektron resurslar va xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini ochib berdi. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar yordamida zamonaviy kutubxonalarni yaratish jarayoni ko'rib chiqiladi. Kutubxonalar tomonidan taqdim etilayotgan innovatsion xizmatlar, ularning ilmiy tadqiqotchilar va bilimlarni qo'llab-quvvatlashdagi o'rni tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ. На протяжении веков библиотеки были центрами знаний, культурными и образовательными институтами, где собирались и хранились сокровища человеческой мысли и творчества. С развитием технологий и информационных систем библиотеки прошли через значительные трансформации, адаптируясь к потребностям общества и предлагая новые формы доступа к информации. Сегодня библиотеки играют важную роль в жизни общества, предоставляя широкий спектр цифровых и инновационных услуг. Они стали не только хранилищами книг, но и центрами культурной и социальной активности, поддерживающими научные исследования и образовательные программы. Введение цифровых технологий в библиотечное дело открыло новые возможности для пользователей, предоставляя доступ к электронным ресурсам и удаленным услугам. В данной статье будет рассмотрен процесс эволюции современных библиотек под влиянием цифровых технологий. Будут проанализированы инновационные услуги, предлагаемые библиотеками, их роль в поддержке научных исследований и образования.

SUMMARY. For centuries, libraries have been centers of knowledge, cultural and educational institutions where the treasures of human thought and creativity were collected and stored. With the development of technology and information systems, libraries have gone through significant transformations, adapting to the needs of society and offering new forms of access to information. Today, libraries play an important role in society by providing a wide range of digital and innovative services. They have become not only repositories of books, but also centers of cultural and social activity supporting scientific research and educational programs. The introduction of digital technologies into librarianship has opened up new opportunities for users by providing access to electronic resources and remote services. This article will examine the process of evolution of modern libraries under the influence of digital technologies. The innovative services offered by libraries, their role in supporting research and education will be analyzed.